

ROCZNIK TOMISTYCZNY
2 (2013)

ROCZNIK TOMISTYCZNY
2 (2013)

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHE JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

2 (2013)

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / sekretary), Maciej Słęcki, Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Dawid Lipski, Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL: Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Tomasz Stępień, Antoni B. Stępień, Sławomir Sobczak, Arkady Rzegocki, Andrzej Maryniarczyk, Marcin Karas, Tadeusz Klimski, Krzysztof Kalka, Marie-Dominique Goutierre, Mieczysław Gogacz, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Wojciech Falkowski, Artur Andrzejuk, Anton Adam.

RECENZENCI / REVIEWERS

Antoni B. Stępień
Marie-Dominique Goutierre
Marek Prokop

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Maciej Igielski (język polski), Adam Filipowicz (łacina, greka), Magdalena Płotka (łacina, angielski), Izabella Andrzejuk (francuski), Michał Zembrzusi (łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Maciej Głowacki

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2013

ISSN 2300-1976

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2

05-806 Komorów

POLSKA

Druk i dystrybucja:

WYDAWNICTWO von borowiecky

05-250 Radzymin

ul. Korczaka 9E

tel./fax (0 22) 631 43 93

tel. 0 501 102 977

www.vb.com.pl

e-mail: ksiegarnia@vb.com.pl

WYDAWNICTWO
von borowiecky

Spis treści

Od Redakcji.....	9
Michał Zembrzuski Profesora Tadeusza Klimskiego badanie problematyki prawdy w filozofii starożytnej i średniowiecznej.....	11
Artur Andrzejuk Tadeusza Klimskiego realistyczna interpretacja problemu jedności.....	19

Rozprawy i artykuły

Tomasz Pawlikowski Poznawalność bytu. Parmenides i św. Tomasz z Akwinu.....	31
Marek P. Prokop „Możliwość” czy „możność”. Wprowadzenie do problematyki.....	55
Jarosław Gałuszka Trzy rozumienia <i>generatio</i> w herezji Ariusza oraz sposoby ich przezwyciężenia w tekstach Tomasza z Akwinu.....	69
Marcin Trepczyński The demonstrability of God's existence in <i>Summa theologiae</i> of Albert the Great on the background of writings of Thomas Aquinas.....	79
Artur Andrzejuk Egzystencjalna metafizyka bytu w traktacie <i>De ente et essentia</i> Tomasza z Akwinu.....	95
Paulina Sulenta Ogół czy konkretny przedmiotem ludzkiego poznania? Rozważania na podstawie q. 2 a. 6. <i>Quaestiones disputatae De veritate – De scientia Dei</i>	113
Michał Zembrzuski Poznanie niewyraźne Boga (<i>cognitio confusa</i>) – Tomasz z Akwinu i Kartezjusz.....	137
Andrzej Marek Nowik Filozofia tomistyczna w metodologii historii Feliksa Konecznego.....	155
Izabella Andrzejuk Człowiek i kontemplacja. Antropologiczne podstawy poznania Boga w rozumieniu Aleksandra Żychlińskiego.....	169
Wojciech Golonka Saint Thomas d'Aquin en tant que philosophe: le problème des sources.....	183

Tłumaczenia

Michał Zembrzuski Koncepcja intelektu czynnego w <i>De spiritualibus creaturis</i> Tomasza z Akwinu.....	197
---	-----

Tomasz z Akwinu	
O stworzeniach duchowych, a. 10 (tłum. Michał Zembrzuski).....	209
Étienne Gilson	
Wykład wygłoszony w Sali Studyjnej Instytutu Studiów Średniowiecznych w Toronto 13 grudnia 1932 roku (tłum. Marcin Andrusieczko, Izabella Andrzejuk).....	235

Sprawozdania i recenzje

Magdalena Płotka	
Tomizm na konferencjach „W kręgu średniowiecznej antropologii” (2011) oraz „W kręgu średniowiecznej metafizyki” (2013) organizowanych przez Sekcję Historii Filozofii UKSW.....	245
Magdalena Płotka	
Sprawozdanie z wizyty historyków filozofii na Uniwersytecie Gdańskim w ramach projektu badawczego pt. „Historia filozofii jako problem filozoficzny”.....	249
Michał Zembrzuski	
Sprawozdanie z wręczenia Nagród imienia Profesora Mieczysława Gogacza i sympozjum pt. „Tomizm konsekwentny”.....	271
Tadeusz Klimski	
Recenzja: Jacek Grzybowski, <i>Byt, Tożsamość, Naród. Próba wyjaśnienia formuły „tożsamość narodowa” w perspektywie metafizyki</i> , Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2012, ss. 693.....	257
Michał Zembrzuski	
Recenzja: M. Trepczyński, <i>Ścieżki myślenia Alberta Wielkiego i Tomasza z Akwinu, „Campidoglio”</i> , Warszawa 2013, ss. 232.....	263
Tomasz Pawlikowski	
Recenzja: Tadeusz Kuczyński – <i>Od poznania świata do poznania Boga</i> , Wydawnictwo Petrus, Kraków 2013, ss. 172.....	269
Jacek Grzybowski	
Polityka, moralność, cnota – harmonia czy antynomia? Refleksje nad książką Adama Machowskiego <i>Teologia polityczna św. Tomasza z Akwinu. Antropologiczno-etyczna interpretacja traktatu „De regno”</i> , Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2011, ss. 45.....	277
Izabella Andrzejuk	
Recenzja: M. Płotka, <i>Metafizyka i semantyka. Filozofia Jana Wersora (Opera philosophorum medii aevii, t. 12)</i> , Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2013, ss. 220.....	287
Nota o Autorach.....	291

Table of contents

Editorial.....	9
Michał Zembrzuski	
Profesor Tadeusz Klimski's study the issue of truth in ancient and medieval philosophy....	11
Artur Andrzejuk	
Tadeusz Klimski's realistic interpretation of the problem of unity.....	19

Dissertations and articles

Tomasz Pawlikowski	
Cognoscibility of Being. Case of Parmenides and St. Thomas Aquinas.....	31
Marek P. Prokop	
Potentiality or potency. Introduction to the problems.....	55
Jarosław Gałuszka	
Three ways of understanding <i>generatio</i> in heresy of Arius and ways to overcome them in the texts of Thomas Aquinas	69
Marcin Trepczyński	
The demonstrability of God's existence in <i>Summa theologiae</i> of Albert the Great on the background of writings of Thomas Aquinas.....	79
Artur Andrzejuk	
Existential metaphysics of being in Thomas' Aquinas treatise <i>De ente et essentia</i>	95
Paulina Sulenta	
Is the Generality or the Concrete Thing the Object of Human Knowledge? Reflections based on Article 6 of the Question 2 of <i>Quaestiones disputatae De Veritate – De scientia Dei</i>	113
Michał Zembrzuski	
Confused cognition of God (<i>cognitio confusa</i>) – St. Thomas Aquinas and Descartes.....	137
Andrzej Marek Nowik	
Thomistic philosophy in the historical methodology of Feliks Koneczny.....	155
Izabella Andrzejuk	
Man and contemplation. The anthropological basis for the knowledge of God in the account of Aleksander Żychlinski.....	169
Wojciech Golonka	
Saint Thomas Aquinas as a philosopher: the problem of sources.....	183

Translations

Michał Zembrzuski	
The concept of the active intellect in <i>De spiritualibus creaturis</i> by Thomas Aquinas.....	197

Tomasz z Akwinu	
On spirituals creatures, a.10 (trans. Michał Zembrzuski).....	209
Étienne Gilson	
Lecture given at the Hall Study in Institute of Medieval Studies in Toronto, 13 th of December 1932 (trans. Martin Andrusieczko, Izabella Andrzejuk).....	235

Reports and reviews

Magdalena Płotka	
Thomism on conferences „In the circle of medieval anthropology” (2011) and „In the circle of medieval metaphysics” (2013) organized by the Section of History of Philosophy UKSW.....	245
Magdalena Płotka	
Report on the visit of historians of philosophy at the University of Gdansk in the framework of research project „The history of philosophy as a philosophical problem.”.....	249
Michał Zembrzuski	
Report of awarding Professor Mieczyslaw Gogacz prizes and symposium „Thomism consistent.”.....	251
Tadeusz Klimski	
Jacek Grzybowski, <i>Byt, Tożsamość, Naród. Próba wyjaśnienia formuły „tożsamość narodowa” w perspektywie metafizyki</i> , Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2012, pp. 693 (Review).....	257
Michał Zembrzuski	
M. Trepczyński, <i>Ścieżki myślenia Alberta Wielkiego i Tomasza z Akwinu, „Campidoglio”, Warsaw 2013, pp. 232</i> (Review).....	263
Tomasz Pawlikowski	
Tadeusz Kuczyński – <i>Od poznania świata do poznania Boga</i> , Wydawnictwo Petrus, Cracow 2013, pp. 172. (Review).....	269
Jacek Grzybowski	
Politics, morality, virtue - harmony or antinomy? Reflections on the book by Adam Machowski, <i>Teologia polityczna św. Tomasza z Akwinu. Antropologiczno-etyczna interpretacja traktatu „De regno”</i> , Wydawnictwo UMK, Torun 2011, pp. 45.....	277
Izabella Andrzejuk	
M. Płotka, <i>Metafizyka i semantyka. Filozofia Jana Wersora (Opera philosophorum medii aevii, t. 12)</i> , Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2013, pp. 220 (Review).....	287
Note about authors.....	291

**Recenzja: Jacek Grzybowski, *Byt, Tożsamość, Naród. Próba wyjaśnienia formuły „tożsamość narodowa” w perspektywie metafizyki*,
Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty
2012, ss. 693.**

Tytuł książki ks. Jacka Grzybowskiego już wyznacza główną oś rozważań, którą może być pojęcie i rozumienie narodu, pojawiające się jako cel rozstrzygnięć dokonanych najpierw w obszarze analiz bytu i tożsamości. Już samo takie usytuowanie problemu tożsamości narodowej jest niespotykane. Nie powinno jednak zaskakiwać, jeśli zważy się, że w starożytnej Grecji to właśnie rozstrzygnięcia z obszaru filozofii kształtowały rozwiązania polityczne i społeczne, a sami filozofowie byli często wzywani do spisywania „praw” dla poszczególnych *polis*.

Już pierwszy rozdział książki wskazuje na tę zależność. Autor ukazuje w nim bowiem nierozzerwalność pojęć bytu i tożsamości w filozofii greckiej, począwszy od pytań presokratów o *ἀρχή* oraz ujęć Platona i Arystotelesa. Średnio-wieczną myśl o tożsamości Autor omawia (w rozdziale drugim) jako dylemat pomiędzy usytuowaniem tożsamości w istocie bytu, a związaniem jej z jego istnieniem. Pierwsze rozwiązanie wiąże z imieniem Tomasza z Akwinu – drugie – Jana Dunsza Szkota. Rozdział trzeci, omawiający dzieje tożsamości w filozofii nowożytnej, jest szczególnie

frapujący; Jacek Grzybowski ukazuje mianowicie drogę, jaką pojęcie to przeszło od kartezjańskiego, najwyraźniej dokonującego się w myśli Leibniza, związania tożsamości z myśleniem o bycie, do utożsamienia bytu i niebytu w systemie Hegla. Rozdział poświęcony filozofii współczesnej (czwarty) rozpoczyna od heideggerowskiej problematyki bytu i istnienia, a kończy na postmodernistycznej dekonstrukcji filozofii i kultury. Rozdział piąty jest autorską próbą interpretacji dziejów filozofii tożsamości. Jacek Grzybowski uważa, że tożsamość można wiązać albo z pryncy-

piami bytu (jak np. Arystoteles i Tomasz z Akwinu), albo z całością bytu (jak np. Parmenides i Platon), albo z poznaniem (jak np. Duns Szkot, Kant i Hegel), albo z myśleniem (jak Leibniz i postmoderniści). Kluczowy dla całej książki jest rozdział ostatni (szósty), w którym Autor próbuje zastosować uzyskane w filozofii rozumienie tożsamości do problemu tożsamości narodowej.

Ks. Grzybowski sięga już na początku „Wstępu” do semantyki pojęcia „tożsamości” z języka łacińskiego z czasów średniowiecznego rozróżnienia *ipsum* i *idem*¹ i w związku z tym nadaje kierunek podstawowej narracji o tym być może najstarszym zagadnieniu filozoficznym kultury śródziemnomorskiej. Autor skupia uwagę na dwóch obszarach znaczeń. Pierwszym, związanym z *ipsum*, a więc tożsamością mającą funkcję ściśle filozoficzną, powodującą zgodność bytu z samym sobą. Natomiast *idem*, identyczność, wskazuje na rezultat zestawienia przynajmniej dwóch porównywanych obiektów. Można sądzić, że dla ks. Grzybowskiego podstawowe jest pierwsze pojęcie – „tożsamość”. Wydaje się, że jest to nie tylko jedna z pierwszych zasad filozofii, ale zarazem wyrażona terminem pierwotnym – zgodnie z Pascalowym przekonaniem – niedefiniowalnym i dlatego w miarę zgodnym z metafizyczną formułą: być tym, czym się jest. Ta esencjalna formuła jest dość powszechnie w historii filozoficznych doświadczeń akceptowana. Jej egzystencjalna propozycja wydaje się otoczona kontekstem sceptycznego braku przeko-

niania, że aktywna strona rzeczywistości, bytu, tak słabo wyrażana przez treściowe orzeczniki sądów, nie zasługuje na bytową pozycję pierwszej zasady. Dlatego ujęcie tożsamości, jako „to, co jest, jest tym, czym jest”, przedstawiane przez Autora jako wzorcowe dla wszelkiej aktywności poznawczej człowieka, tak potocznej, jak i naukowej refleksji, pozostawia akcent esencjalny. Pogłębia ją uwaga kierowana przez Autora pod adresem greckiej etymologii i semantyki tożsamości (ταὐτότης, ταὐτόν) odnosząca się do właściwości bytu i jego stałej istoty, dzięki której jest bytem (s. 5-6). Étienne Gilson zwraca uwagę na rolę jedności w ludzkim poznaniu i wiąże to ze skłonnością ludzkiego intelektu, z trudem radzącego sobie w wyrażaniu egzystencjalnego wymiaru bytu². Gilson podkreśla, że Tomasz z Akwinu uważał, iż intelekt poznający ujmuje jedność *quidditas* – istoty w jej koniecznych pryncypiach, i dodawał też, że wcześniej zmysł wspólny (*sensus communis*) scala wrażenia płynące z poszczególnych zmysłów w *species sensibilis* – zmysłowy obraz poznawanego bytu. To scalenie ma się dokonywać na miarę jedności tego bytu. Pytanie więc o rolę jedności i tożsamości w naszym poznawaniu jest zasadne, na ile jedność i tożsamość dotyczą poznawanego bytu, a na ile jest to zjednoczenie pochodzące od władz poznawczych.

W całej książce interesujące może być obserwowanie tego, jak jej Autor „zma-ga się” z problematyką *esse* i próbami wiązania jej z tożsamością. Zadanie to

¹ Nawiązuje do tego odróżnienia także Barbara Skarga w swojej słynnej książce *Tożsamość i różnica. Eseje metafizyczne*, Kraków 1998.

² Zob. É. Gilson, *Elementy filozofii chrześcijańskiej*, tłum. T. Górski, Warszawa 1965, s. 86-89.

jest tym bardziej trudne, ponieważ ks. Grzybowski przyjął historyczno-filozoficzny horyzont swoich dociekań, co ma zresztą dłań stanowić metodologiczną specyfikę „filozofii politycznej”. Problem rodzi się stąd, że w dziejach filozofii, jak zresztą słusznie za Kahnem zauważa Autor, intuicja istnienia pojawiła się u zarania filozofii i była obecna w całych jej dziejach, jednak bardzo rzadko znajdowała teoretyczne rozwinięcie w doktrynach filozoficznych (s. 8). Stąd zdecydowana przewaga w tych dziejach esencjalizmu nad myśleniem typu egzystencjalnego. Do tego dochodzi fakt, że problem tożsamości interesował bardziej zwolenników filozoficznego idealizmu niż realistów, z czego Autor zresztą zdaje sobie sprawę, zaznaczając, że odróżnienie idealizmu od realizmu stanowi w filozofii pierwszą i zasadniczą linię demarkacyjną dzielącą doktryny i poglądy (s. 639). I tak idealistyczne ujęcia Platona i jego filozofii, którą przy pewnej interpretacji można wprost oprzeć na problemie jedności i tożsamości, przysłaniają ustalenia Arystotelesa, który tożsamość wiąże ze strukturą substancji i którego filozofia jest zdecydowanie o substancji, a wtórnie o jej własnościach, także więc własności jedności i tożsamości. Podobna sytuacja ma miejsce w średniowieczu. Filozofia Jana Dunsa Szkota, której głównym tematem jest jednostkowość i to, co tę jednostkowość powoduje, odnosi się wprost do problematyki tożsamości jednostki i stanowi wobec tego o wiele bardziej interesujące ujęcie dla badacza problemu tożsamości niż Tomaszowy „projekt” egzystencjalnej metafizyki bytu, w którym tożsamość, podobnie jak w filozofii Arysto-

teleasa, nie stanowi pierwszoplanowego problemu filozoficznego.

Autor jednak zdaje sobie sprawę, że mimo „reprezentatywnych dysproporcji” związanie tożsamości z istotą lub związanie jej z istnieniem stanowi dwie różne i odrębne metafizyki (s. 25). Przy uwzględnieniu tej świadomości w sensie historycznym i metodologicznym udaje się Jackowi Grzybowskiemu interesująco wyróżnić cztery płaszczyzny ujęć tożsamości w filozofii, nazywane przez niego „modułami” (s. 545): 1) „Tożsamość archeiczna”, związana przez Autora z którymś z ἀρχή (*principium*) bytu. Tożsamość jawi się wtedy zazwyczaj jako własność tego bytu. Do tej grupy poglądów zaliczone zostały ujęcia Heraklita, dla którego *Logos* stanowił źródło tożsamości, pitagorejczyków, którzy tego źródła doszukiwali się w zasadach matematycznych, Arystotelesa, dla którego przyczyną tożsamości jest forma substancjalna i Tomasza z Akwinu, u którego przyczyną tożsamości jest akt istnienia. 2) „Tożsamość kognitywna”, wynikająca z poznania lub operacji poznawczych, przypisana została Dunsowi Szkotowi, Christianowi Wolfowi, Kantowi, Heglowi i Heideggerowi. 3) „Tożsamość ontyczna”, czyli taka, która zasadniczo utożsamia się z bytem, obecna jest w filozofii Parmenidesa, Platona i, w pewnym aspekcie, też Arystotelesa. 4) „Tożsamość implikatywna” dotyczy takich filozofii, „w których zewnętrzna i niezależna od umysłu poznającego zasada (czynnik) implikuje tożsamościowe trwanie i orzekanie” (s. 533). Takie ujęcie tożsamości J. Grzybowski dostrzega u Leibniza i w postmodernizmie.

Jednak to nie historia filozofii jest tematem książki, lecz „filozofia polityczna” w jej metodologicznym „kształcie”, zaproponowanym przez J. Grzybowskię, w którym to zresztą „kształcie” historia filozofii odgrywa rolę wiodącą (s. 19-22). Szczegółowym zaś tematem książki jest tożsamość narodowa. Punktem wyjścia do rozważań nad nią jest stwierdzenie, bogato zresztą udokumentowane, że współczesna nauka o polityce czerpiąca z socjologii, psychologii, antropologii (kulturowej), etnologii czy pedagogiki, mówiąc o tożsamości, nie operuje nie tylko jej filozoficznym pojęciem, ale co gorsze, „znaczenie tego z gruntu metafizycznego słowa zostało wchłonięte przez bardzo wiele debat, często dalekich od filozoficznej precyzji” (s. 10). Zresztą wyraźnym „kontrapunktem” rozważań i formułowanych propozycji jest w książce postmodernizm ze swoim „projektem” dekonstrukcji i *płynności* wszystkiego we wszystkim (s. 18), który „odracza” zagadnienie tożsamości (s. 630). Tymczasem jest to pojęcie filozoficzne i J. Grzybowski stawia sobie za cel wprowadzenie go do filozofii politycznej, szczególnie zaś do dyskusji o tożsamości narodowej. Zwraca przy tym uwagę, że w literaturze politologicznej tożsamość narodowa nie ma „dobrej prasy”. Stanowi wyraz konserwatyzmu, a nawet nacjonalizmu, a w najlepszym wypadku „mechanizmu obronnego” przed nieuchronną globalizacją, usieciowieniem i uelastycznieniem relacji społecznych, oraz kryzysem patriarchy (s. 14). Jednakże, jak zauważa, „odradza się polityka tożsamości” (tamże), a także debata o niej. Dlatego tym bardziej konieczne wydaje się wprowadzenie do tej

dyskusji odpowiedzialnie zdefiniowanego pojęcia tożsamości, szczególnie tożsamości narodowej (s. 632).

Ujęcie tożsamości narodowej ks. Grzybowski zestawia w pięciu różnych aspektach, uwzględniając „paradygmatyczny” podział filozofii na realizm i idealizm. Naród, potraktowany jako byt realny może być ujęty jako (1) byt substancjalny „etniczno-naturalistyczny” lub (2) byt realny „relacyjno-kulturowy”. W horyzoncie idealistycznym naród może być (3) ideą „pochodzącą od korelatów kultury”, (4) ideą polityczną („polityczno-obywatelski model narodu”) oraz (5) być wspólnotą „wyobrażoną” (s. 619). Autor proponuje „ostrożne” zestawienie tych aspektów ujęcia tożsamości narodowej z wcześniej wyróżnionymi teoriami tożsamości w filozofii. I tak, realne (etniczno-naturalistyczne i relacyjno-kulturowe) ujęcie narodu zdają się implikować tożsamość archeiczną (Heraclit, Pitagoras, Arystoteles, Tomasz z Akwinu) – wymaga to skorzystania w filozofii politycznej z realistycznej metafizyki bytu. W idealistycznych ujęciach narodu, gdy uważa się, że jego pojęcie jest korelatem kultury, rozumianej jako „byt intencjonalny”, tożsamość narodu sytuuje się w jej implikatywnym sensie, w którym jest „czystym” produktem myśli, co J. Grzybowski dostrzeżę u Leibniza i postmodernistów. Tak rozumiana tożsamość narodowa „należy” do metafizyki idealistycznej. Jeśli jednak pojmie się naród jako społeczność „wyobrażoną” lub „projekt” obywatelsko-polityczny, to jego tożsamości należy szukać – zdaniem J. Grzybowskię – w ujęciu kognitywnym, które wynika z działań poznawczych i które – przypomnijmy –

związano z nazwiskami Dunsza Szkota, Christana Wolffa, Kanta, Hegła i Heideggera. Korzystając z tego ujęcia tożsamości narodowej, skazani jesteście także na metafizykę idealistyczną (s. 628). Autor nie rozstrzyga, która wersja ujęcia jest prawdziwa, nie podejmuje też kwestii, która z nich lepiej nadaje się do analizy tożsamości narodowej. Można jedynie odnieść wrażenie, że sympatie Autora sytuują się po stronie realizmu metafizycznego, natomiast idealizm zdaje się go onieśmielać wielością analiz, bogactwem aspektów oraz tym, że współczesne nauki społeczne – w tym nauki o polityce – sytuują się niemal wyłącznie po tejże stronie „sceny” filozoficznej. Trzeba jednak wyraźnie powiedzieć – co jasno wynika z książki ks. Grzybowskiego – że jest to „scena zawężona”. Niemal narzuca się postulat zbudowania filozofii politycznej, a w niej koncepcji narodu i jego tożsamości, w horyzoncie re-

alistycznej metafizyki bytu, i to najlepiej, gdyby była to metafizyka typu egzystencjalnego.

Autor pisze w „Zakończeniu”, że jego opracowanie choć stanowi „szeroki, to jednak pierwszy etap opracowania podjętego tematu” (s. 638). Trzeba wobec tego stwierdzić, że ten „minimalistycznie” postawiony cel pracy – wskazanie na filozoficzne źródła pojęcia tożsamości narodowej – został w pełni osiągnięty. Wypada życzyć sobie, aby badania i ustalenia ks. Jacka Grzybowskiego stały się przedmiotem refleksji w naukach społecznych, korzystających tak szeroko z doraźnie i prowizorycznie budowanego pojęcia tożsamości. Bez wątpienia wzbogaciłoby to ich zarówno warsztat badawczy, jak i wpłynęło na jakość konkretnych rozstrzygnięć, od których zależy często funkcjonowanie społeczności, czyli po prostu życie nas wszystkich.

